

І. «Як парость виноградної лози, плекайте мову...»

МОВА

Як парость виноградної лози,
плекайте мову. Пильно й ненастанно
політь бур'ян. Чистіша від сльози
вона хай буде. Вірно і слухняно
нехай вона щоразу служить вам,
хоч і живе своїм живим життям.

Прислухайтесь, як океан співає —
народ говорить. І любов, і гнів
у тому гомоні морським. Немає
мудріших, ніж народ, учителів,
у нього кожне слово — це перлина,
це праця, це натхнення, це людина.

Не бійтесь заглядати у словник:
це пишний яр, а не сумне провалля;
збирайте, як розумний садівник,
достиглий овоч у Грінченка й Даля,
не майте гніву до моїх порад
і не лінуйтесь доглядати свій сад.

Максим Рильський

* * *

Страшні слова, коли вони мовчать,
коли вони зненацька причаїлись,
коли не знаєш, з чого їх почать,
бо всі слова були уже чиймись.

Хтось ними плакав, мучився, болів,
із них почав і ними ж і завершив.
Людей мільярди, і мільярди слів,
а ти їх маєш вимовити вперше!

Все повторялось: і краса, й потворність.
Усе було: асфальти й спориші.
Поезія — це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі.

Ліна Костенко

МОЯ МОВА

Все в тобі з'єдналося, злилося —
як і поміститися в одній! —
шепіт зачарований колосся,
поклик із катами на двобій.

Ти даєш поету дужі крила,
що підносять правду в вишину,
вченому ти лагідно відкрила
мудрості людської глибину.

І тобі рости й не в'януть зроду,
квітувать в поемах і віршах,
бо в тобі — великого народу
ніжна і замріяна душа.

Василь Симоненко

МАМИНА МОВА

Мій дивосвіте, кривна мово, —
снаги вітрило, дух життя...

З твоїх джерел прозоре слово
в мої вливається чуття.
Родилась ти, щоб жить віками, —
слов'янських мов зелена віть.
Наколисала тебе мама
в години щастя й лихоліть.
Хай іншим словом володію...
Хоч мов я знатиму до ста —
на материнській лиш посмію
відкрити до матері вуста.

Георгій Петрук-Попик

ХЛІБ І СЛОВО

У стінах храмів і колиб
сіє нам святково,
як сонце, випечений хліб
і виплекане слово.

І люблять люди з давнини,
як сонце незагасне,
і свій духмяний хліб ясний,
і рідне слово красне.

Бо як запахне людям хліб,
їм тихо дзвонить колос,
і золотом сіє сніп
під жайворона голос.

І, мабуть, тому кожну мить
бешкетнику-харцизі
їх слово батьківське звучить
як заповідь у книзі,

цей сплав чудесний, золотий
з ядристих зерен літер:
«Не кидай хліба, він — святий,
не кидай слів на вітер!»

Дмитро Білоус

РІДНА МОВА

Мово рідна, слово рідне,
хто вас забуває,
той у грудях не серденько,
тільки камінь має.
Як ту мову мож забути,
котрою учила
нас всіх ненька говорити,
ненька наша мила?

Як ту мову мож забути?
Та ж звуками тими
ми до Бога мольби слали
ще дітьми малими.
У тій мові ми співали,
в ній казки казали,
у тій мові нам минувшість
нашу відкривали.

Мово рідна, слово рідне,
хто ся вас стидає,
хто горнеться до чужого,
того Бог карає.
Свої його цураються,
в хату не пускають,
а чужії, як заразу,
чуму, обминають...

Сидір Воробкевич

РІДНЕ СЛОВО

Так довго сподівана, ждана година
настала для рідного слова мого:
не так, як приборкана, смутна пташина,
озветься воно із затишку свого;
не так, — весняним жайворосенком у полі
вкраїнська мова тепер залуна
і гомоном вільним по всьому роздоллі,
по всій Україні озветься вона.
Дарма, що по небу весняному тучі
громадою темною швидко летять,
не страшно пташині ні грому, ні бучі —
крізь хмари бо промені сонця мигтять!
Дзвінкий жайворонок то вгору, до сонця,
зів'ється, де сяє йому любий рай,
то пісню співа й до людського віконця... —
Лети ж, рідне слово, лети в рідний край!

Олена Пчілка

* * *

О слово рідне! Орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
дітьми безпам'ятно забутий.

О слово рідне! Шум дерев!
Музика зір блакитнооких,
шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев...

О слово! Будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! вгорі спинися,

осяй мій край і розлетися
дощами судними над ним.

Олександр Олесь

СЛОВО

(Скорочено)

Слово наше рідне!
Ти сьогодні зазвучало
як початок, як начало,
як озброєння всім видне,
слово наше рідне!
Тож цвілась калина,
червоніла, достигала,
всьому світу заявляла:
я — країна Україна —
на горі калина!

А Вкраїни ж мова —
мов те сонце дзвінкотюче,
мов те золото котюче,
вся і давність, і обнова, —
українська мова...

Гарне ж ти на вроду!
Бо ти єсть не всепрощення:
ти в боях пройшло хрещення —
слово мужнього народу, —
що не дрогне зроду.

Ми в тобі знаходим:
блиски гроз і цвіт задуми,

пісні дзвін, моральність думи,
ми в похід з тобою ходим —
все в тобі знаходим.

Розцвітай же, слово,
і в родині, і у школі,
й на заводі, і у полі
пречудесно, пречудово —
розцвітай же, слово!
Хай ізнов калина
червоніє, достигає,
всьому світу заявляє:
я — країна Україна —
на горі калина!

Павло Тичина

ЧУДЕСНІ БАРВИ

Які чудесні барви у нашій рідній мові,
які відтінки різні від Сейму аж по Сян!
У Києві говорять інакше, ніж у Львові, —
і *чорногуз*, і *бусол*, *лелека* і *боцян*...

Так наче називаєш різновиди лелек ти,
а це лиш різні назви, синонімічний ряд.
А є ще риси мови, що зветься діалекти:
це говори місцеві на дещо інший лад.

На Київщині (в Літках) взуття зовуть *обувка*,
а огірок звичайний в Чернігові — *гурок*,
а кошик на Поліссі (в Іванкові) — *кошувка*,
і назви, і вимова різняться що не крок.

Раз якось на базарі професор із столиці
заговорив із дідом, що ягоди привіз:
— То, значить, на Поліссі вродили полуниці?
Я бачу, ви з-над Снові, із хутора Рогіз.

Дід витріщає очі — і як це може бути?
— То ви з Рогозу родом? Мо, інженер? Поет?
— Та ні, я просто знаю, як де говорять люди:
прислухаюсь до мови — і в цьому весь секрет.

Дмитро Білоус

ДУМАЙТЕ, ЧИТАЙТЕ

Слова рідні, питимії¹
ще раз пригадайте:
«Учітеся, брати мої,
думайте, читайте...»

А чи геній випадково
в час важкої стуми²
повторяв пекуче слово:
«Думи мої, думи»?..

«В Україну, — мовив сумно, —
ідіть, думи-діти».
Щоб розумно, не бездумно
ми жили на світі.

¹ Пити́мий — рідний.

² Сту́ма — напівморок, напівтемрява.

Тож не нидіть¹ нам, не скніти² —
йти, не знавши втоми.

Розуміть, чиї ми діти,
пам'ятати, хто ми.

Дмитро Білоус

СКІЛЬКИ МОВ МОЖЕ ВИВЧИТИ ЛЮДИНА?

Найбільше мов серед українців знав Агатангел Кримський — український письменник, учений, перекладач (народився 1871 р., загинув як політв'язень 1942 р.). Коли його запитували про те, скільки мов він знає, той відповідав: «Мабуть, із шістдесят, а то й більше!» У дитячі роки він досконало вивчив німецьку, французьку та англійську мови. В юності добре оволодів грецькою, турецькою, італійською, давньоєврейською і санскритом, згодом став ученим-орієнталістом* світового рівня. Він переконливо довів, що українська мова дуже давня і що тисячу років тому стародавні кияни розмовляли говіркою, яка мала українське коріння.

З «Енциклопедії українознавства»

¹ Н'идіти, скніти — мучитися, жити в тяжких умовах.

² Орієнталіст — той, хто вивчає історію, мови, культуру народів

II. Книжна мудрість

ПРО ПЕРГАМЕНТ, ПАПІРУС І ПАПІР

На малоазійському узбережжі існувало колись Пергамське царство. Саме тут за двісті років до нашої ери почали виробляти цей дивний «папір». Телячі шкіри мочили, старанно вишкрібали з обох боків, вибілювали у вапні, натягали на спеціальні рами і так сушили. Коли шкіри висихали, їх знімали, акуратно обрізували — і виходив гладенький, тонкий і дуже міцний «папір». На ньому було легко й зручно писати, але це було дуже відповідальне писання. Адже цей «папір» коштував надто дорого, на ньому не можна було писати абияк. За назвою місця, де його виготовляли і звідки вивозили, — Пергам — цей «папір» назвали *пергамен*, *пергамент*.

Навіть після того як з'явився наш звичайний папір, порівняно дешевий, люди ще довго користувалися *пергаментом*, бо він був значно міцніший за папір і не псувався так швидко, як сучасний.

В Україні *пергаментом* користувалися ще порівняно недавно — чотириста років тому. На ньому тогочасні правителі писали важливі документи. Пергамент можна побачити в музеях, де зберігаються старовинні книги.

Тепер ви зовсім інакше поставитеся до такої приказки: «Іна волівій шкурі не опишеш (того, що зі мною було за ці роки)». Той, хто ще не чув про пергамент, може подумати: «Що за нісенітниця! Адже на шкурі вола взагалі не можна писати: вона вкрита шерстинками!» Але якщо хтось знає, що був колись такий папір — «пергамент», який робили з телячої шкіри, — все стає зрозумілим. Значить, з цією людиною стільки всього трапилося, що на звичайному «телячому» пергаментному аркуші не запишеш, не поміститься, для цього

потрібна величезна волова шкура. Видно, дуже давня це приказка, походить, мабуть, з тих часів, коли звичного для нас паперу ще не було.

Сьогодні у нашій мові живуть поряд два слова — *panipus* і *panip*. Тільки слава і популярність їх далеко не однакова. Слово *panip* відоме всім, ми його промовляємо чи не щодня, а то й щогодини: адже це й паперові пакети, й паперові гроші, й аркуші паперу, а якщо зарахувати сюди ще й вироби з паперу, то виявиться, що нас оточує паперове море (книжки, зошити, блокноти, газети, журнали, афіші...).

А от слово *panipus* ми промовляємо значно рідше. Та й не всі знають точно, що це таке. Спочатку це було одне слово, але пізніше воно розділилося на два: залишився старий *panip* і з'явився новий *panip*.

Слово *panip* прийшло до нас через польську мову з німецької і зустрічається в книжках, починаючи з XVI століття. Вимовлялося воно в усіх трьох мовах майже однаково: унімців — *nánip*, у поляків — *nánier*, в українців — *panip*. Німці взяли це слово з латинської мови (нею, як ви пам'ятаєте, розмовляли у Стародавньому Римі; в середні віки в Європі нею писали наукові праці). Римляни це слово, як і багато інших, взяли у греків, а греки — в єгиптян. Так ми дійшли з вами до прабатьківщини слова *panip* і до рослини, яка звалась *panipusom*.

Ми в Єгипті. Сьогодні береги Нілу — це піщана пустеля Сахара. Але в ті віддалені часи, в які ми з вами потрапимо, на берегах Нілу росли ліси. Коли Ніл розливався, земля на його берегах перетворювалась на суцільні болота, де росли комиші, висока тростина. Тільки ця тростина була зовсім не схожа на наше, скажімо, татарське зілля. Була дуже висока, сягала п'яти метрів, уявляєте? Стебло її завершувалося суцвіттям, схожим на нашу сучасну парасольку. Можете собі уявити, яке це було суцвіття, коли кожна «спиця» цієї «парасольки» сягала 50 сантиметрів завдовжки.

Зміст

I. «Як парость виноградної лози, плекайте мову...»	3
Мова. <i>Максим Рильський</i>	3
Строшні слова. <i>Ліна Костенко</i>	4
Моя мов. <i>Василь Симоненко</i>	4
Мамина мова. <i>Георгій Петрук-Попик</i>	4
Хліб і слово. <i>Дмитро Білоус</i>	5
Рідна мов. <i>Сидір Воробкевич</i>	6
Рідне слово. <i>Олена Пчілка</i>	7
О слово рідне! <i>Олександр Олесь</i>	8
Слово. <i>Павло Тичина</i>	8
Чудесні барви. <i>Дмитро Білоус</i>	9
Думайте, читайте. <i>Дмитро Білоус</i>	10
Скільки мов може вивчити людина? З «Енциклопедії українознавства».....	11
II. Книжна мудрість	12
Про пергамент, папірус і папір. Алла Коваль.....	12
«Повчання» Володимира Мон. <i>Переказав Віктор Близнець</i>	15
Дві сторінки книги. <i>Василь Сухомлинський</i>	17
Наша книжка. <i>Роман Завадович</i>	18
Прислів'я про книжку.....	18
Про перекладання книг. (З <i>хрестоматії</i>).....	19
III «Вишиває осінь по канві зеленій...»	20
Як швидко літо проминуло! <i>Олена Пчілка</i>	20
Вересень. <i>Анатолій Костецький</i>	20
Листопад. <i>Ліна Костенко</i>	21
Старі дуби. <i>Ліна Костенко</i>	22
Жовкне лист. <i>Олександр Копиленко</i>	22
Осінь прийшла. <i>Віктор Терен</i>	23

Осінь. <i>Платон Воронько</i>	23
Ліс. <i>Ігор Калинець</i>	23
Осінь журавлина. <i>Василь Струтинський</i>	24
IV «Вчись у природи творчого спокою...»	25
Наші молодші брати. <i>Алла Коваль</i>	25
Мій друг лелек. <i>Михайло Слабошпицький</i>	28
«Хата» на стовпі. <i>Василь Струтинський</i>	30
Чие гніздо краще. <i>Віктор Терен</i>	30
На волі. <i>Марійка Підгірянка</i>	31
Хитра квітка. <i>Олег Буцень</i>	32
Слідами. <i>Ернест Сетон-Томпсон</i> <i>(Переклала з англійської Лариса Боженко)</i>	34
V. «Нема мудріших, ніж народ, учителів...»	38
Казка про Івана-богатиря	38
Козак Мамарига	42
Дніпро і Десна	50
Материнські сльози	51
Три золоті слова	52
Прислів'я і приказки	55
Про навчання	55
Про культуру і виховання	55
Загадки	56
Народні казки слов'янських народів	60
Покарана хитрість. <i>З польської переклала</i> <i>Марія Пригара</i>	60
Про три гроші. <i>З словацької переклав</i> <i>Дмитро Чередниченко</i>	64
Дев'ять братів-сіроманців. <i>Із сербсько-хорватської переказав Іван Ющук</i>	67
VI. «Заглядає в шибку казка сивими очима...»	73
Казка про Оха-чародія. <i>Леся Українка</i>	73

Заєць і Ведмідь. <i>Іван Франко</i>	77
Грицеві курчат. <i>Олександр Олесь</i>	81
Казка про білочку-мандрівницю. <i>Оксана Іваненко</i>	88
Зачарований хлопчик. <i>Олександр Зима</i>	93
Музична історія. <i>Юрій Ярмиш</i>	96
Пригоди близнят-козенят. <i>Всеволод Нестайко</i>	98
Все — як насправді. <i>Анатолій Костецький</i>	104
Цап-забіяка. <i>Платон Воронько</i>	110
VII. Байки	112
Хлопчик і гадюка. <i>Леонід Глібов</i>	112
Білка. <i>Леонід Глібов</i>	112
Ворона і лис. <i>Степан Руданський</i>	113
Старий вовк. <i>Степан Руданський</i>	115
Дрібненькі грушки. <i>Олена Пчілка</i>	117
VIII. «Безмежне поле в сніжному завою...»	119
Січень. <i>Анатолій Костецький</i>	119
Перший сніг. <i>Платон Воронько</i>	120
Новину сьогодні зранку. <i>Олена Пчілка</i>	120
Сипле сніг. <i>Марійка Підгірянка</i>	121
Зимо. <i>Віктор Терен</i>	122
Щедрівка. <i>Степан Жупанин</i>	122
Новорічна з ведмедиком. <i>Ігор Калинець</i>	123
IX. Світ чарівний, та не вигаданий (науково-художні твори)	124
Пісня весни. <i>Олег Буцень</i>	124
Маленькі акробати. <i>Олександр Копиленко</i>	125
Опівдн. <i>Олександр Копиленко</i>	127
Повінь. <i>Юрій Старостенко</i>	127
Горобина. <i>Борис Вовк</i>	128
Сонце, сонечко та соняшник. <i>Ірина Прокопенко</i>	129

Волелюбний вітер. <i>Анатолій Гризюрук</i>	131
Небезпечне «яблуко диявола» — картопля. Алла Коваль .	132
Зелена аптека. <i>Грицько Бойко</i>	135
X. Світ навколо тебе (науково-популярні твори).....	142
Де знаходиться найбільша дерев'яна будівля в світі?	
<i>З енциклопедії</i>	142
Коли в Європі був створений перший музей?	
<i>З енциклопедії</i>	143
Тисячу років тому. <i>Паола Утевська</i>	144
Ліс-трудівник. <i>Паола Утевська</i>	146
Розповідь про впертого гончаря. <i>Паола Утевська</i>	148
Скляні бульбашки. <i>Паола Утевська</i>	149
XI. «Він був сином кріпака і став велетнем	
у царстві людського духа...»	151
Давно те діялось... <i>Тарас Шевченко</i>	151
Учіться, читайте... <i>Тарас Шевченко</i>	152
На великдень на соломі... <i>Тарас Шевченко</i>	152
Доля. <i>Тарас Шевченко</i>	153
Мені однаково, чи буду... <i>Тарас Шевченко</i>	154
Братові Тарасу Шевченку. <i>Антоній Сова</i>	154
XII. А вже весна, а вже красна.....	156
Починається весна! <i>Анатолій Костецький</i>	156
Синичка. <i>Василь Струтинський</i>	157
Весняні квіти. <i>Олена Пчілка</i>	157
Весняні чоловічки. <i>Віктор Терен</i>	157
Сади навесні. <i>Марійка Підгірянка</i>	159
Я квітую. <i>Микола Сингаївський</i>	159
XIII. Художній світ української дитячої письменниці	
Наталі Забіли	160
Черпаха.....	160

Лесь та жук.....	161
Найкраще число	162
Дерев'яний бичок	163
Як Тарасик Марисю доглядав.....	166
І в Ясочки є грядка!.....	168
Казка про веселого метелика.....	169
Про маленьку мавпу	173
Про півника та курочку і про хитру лисичку.....	174
Весняна казочка	177
Переклади	
Кораблик. <i>Англійська народна пісенька</i>	183
Мій коник. <i>Англійська народна пісенька</i>	184
Два хлопчики. <i>Англійська народна пісенька</i>	185
Зимова казка. <i>Захаріас Топеліус</i>	185
XIV. Твої однолітки.....	193
Одиниця «з обманом». <i>Всеволод Нестайко</i>	193
Грицева шкільна наука. <i>Іван Франко</i>	196
Сонячні зайчики. <i>Марія Пономаренко</i>	201
Чи далеко до Африки? <i>Михайло Слабошпицький</i>	204
Єгипетський гусак. <i>Олег Буцень</i>	207
Утрюх. <i>Анатолій Костецький</i>	210
Ялинка. <i>Михайло Коцюбинський</i>	214
Лінтюх. <i>Іван Світличний</i>	222
XV. Урок однієї книги. Читаємо казку «Водяничок»	
Отфріда Пройслера	224
Справжній Водяничок	224
Ого-го, оце хлопець!.....	226
А крутнись-но, синку!.....	229
Вздовж і впоперек ставка	231

XVI. Казкарі світу — дітям	234
Бембі. <i>Фелікс Зальтен</i>	234
П'ятеро з одного стручка. <i>Ганс Крістіан Андерсен</i>	241
Молодий велетень. <i>Брати Грім</i>	244
Подорож Блакитної Стріли. <i>Джанні Родарі</i>	252
Муфтик, Півчеревинок і Мохобородько. <i>Ено Рауд</i>	256
XVII. «Серце тоді насичується, коли освічується»	260
Сопілонька з калиноньки, ясенове денце. <i>Анатолій Григорук</i>	260
Котики вербові. <i>Марія Пономаренко</i>	260
Хлопчик і дзвіночок конвалії. <i>Василь Сухомлинський</i>	263
Жито. <i>Василь Чухліб</i>	263
У січовій школі. <i>Андрій Чайковський</i>	266
XVIII. Це варто прочитати.....	271
Країна Мумі-тролів. <i>Тове Янсон</i>	271
Пригоди Цибуліно. <i>Джанні Родарі</i>	275